

В. С. Калашник, М. І. Філон

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Харківське шевченкознавство 20–30-х років ХХ сторіччя: парадигми досліджень і лінії наукового пошуку

Калашник В. С., Філон М. І. Харківське шевченкознавство 20–30-х років ХХ сторіччя: парадигми досліджень і лінії наукового пошуку. У статті розглянуто особливості шевченкознавчого дискурсу, означено студіями харківських дослідників 20–30-х років ХХ сторіччя. Наголошено на полярних підходах до вивчення художньої спадщини Т. Шевченка як культурно-історичної особистості, на формуванні об'єктивного академізму в його протистоянні вульгарно-соціологічному аналізу. Визначено лінії наукових пошуків у всьому їх дослідницькому розмаїтті.

Ключові слова: *шевченкознавство, художня творчість, поезія, культурно-історична особистість, науковий академізм, вульгарно-соціологічний аналіз, об'єктивність дослідження.*

Калашник В. С., Філон Н. И. Харьковское шевченковедение 20–30-х годов ХХ столетия: парадигмы исследований и линии научного поиска. В статье рассмотрены особенности шевченковедческого дискурса, определенного студиями харьковских исследователей 20–30-х годов ХХ столетия. Сделан акцент на противоположных подходах к изучению художественного наследия Т. Шевченко как культурно-исторической личности, на формировании объективного академизма в его противостоянии вульгарно-социологическому анализу. Определены линии научных поисков во всем их исследовательском разнообразии.

Ключевые слова: *шевченковедение, художественное творчество, поэзия, культурно-историческая личность, научный академизм, вульгарно-социологический анализ, объективность исследования.*

Kalashnyk V. S., Filon M. I. Shevchenko-study in Kharkiv at the Period of 1920-1930s: Paradigms of the Study and the Lines of Scientific Research. The paper deals with the peculiarities of Shevchenko-study discourse, defined by Kharkiv researcher's studios of 1920–1930s. The polar approaches to the art heritage study of T. Shevchenko as cultural-historical peculiarity, the formation of objective academicism in its opposition to vulgar-sociological analysis are emphasized. The lines of scientific research in their variety are defined.

Key words: *Shevchenko-study, artwork, poetry, cultural-historical peculiarities, academicism, vulgar-sociological analysis, research's objectivity.*

У найширшому сенсі слова шевченкознавство започатковане ще за життя поета, і представлене воно було головним чином жанром рецензії. Так, на «Кобзар» 1840 року видання з'явилося 7 відгуків, на «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки» 1844 року – 3, а на «Кобзар» 1860 року – 10. Життя і творчість Т. Шевченка стають об'єктом спеціальних філологічних студій і предметом осмислення в численних працях культурологічного, публіцистичного характеру в другій половині ХІХ ст.

Крім таких знакових фігур шевченкознавства того періоду, як М. Костомаров, П. Куліш, І. Франко, М. Драгоманов, Б. Грінченко та ін., можемо назвати й харківських науковців, насамперед М. Сумцова. Прикметно, що «одне з перших повідомлень про увагу харківської громадськості до пам'яті Шевченка було надруковано в «Пешт-Будинских ведомостях» професором слов'янської філології

Харківського університету П. О. Лавровським, про що сповіщало галицьке «Слово» 10 червня 1861 р. (№ 39) у своєму огляді газет» [10:3]. Про вшанування харківською громадою пам'яті Кобзаря йдеться і в датованому березнем 1862 р. листі О. Потебні до В. Гнило сирова [8:38].

Концептуальні засади шевченкознавства як наукової галузі були означені дослідниками, діяльність яких припадає на 20–30-ті роки ХХ ст. Саме цей період сучасні науковці оцінюють як найцікавіший і найпродуктивніший у шевченкознавстві радянського часу [6:335]. Зауважмо, що термін *шевченкознавство* стає загальноживаним з 1922 року. Потреба сформуванню нової методології всебічного вивчення феномену Т. Шевченка значною мірою була зумовлена усвідомленням небезпеки спрощеного, однобічного й прямолінійного потрактування поезії Кобзаря та його культурно-історичної

особистості. На цьому, зокрема, наголошував М. Зеров у рецензії на II том «Шевченківського збірника», виданого за редакцією П. Филиповича у Києві 1924 року. Завважаючи на застарілість укладеної на відомих джерелах біографії поета, на тому, що тексти Шевченка все ще чекають строго критичного, справді наукового видання, автор сформулював базову для академічного шевченкознавства настанову: «На порядку дня стоїть тепер детальне і пильне вивчення всього, що стосується Шевченка – біографічних фактів, текстів, громадських поглядів, оточення і впливів, мистецької техніки, – і при тому вивченні, що озброєне методом і здібне при потребі порвати з навичними поглядами і готовими схемами» [3:366]. На противагу перспективам справді наукового вивчення поета у цей час окреслюється інший, зовсім відмінний напрям дослідження Шевченкової творчості, в якому сам термін *об'єктивний* у парадигмах заідеологізованої науки піддавався нищівній критиці й висувалася вимога створити класове шевченкознавство [4:46].

Антагонізм відзначених вище методологічних підходів виразно простежується в різних парадигмах та лініях дослідження творчості поета представниками харківського шевченкознавства 20–30-х років. Харків, на цей час столиця Радянської України, одне з університетських міст, що мало вже усталені наукові традиції, закономірно став провідним центром розвитку гуманітарної науки, у тому числі шевченкознавства.

Тогочасний шевченкознавчий дискурс репрезентують багато в чому відмінні загальнонауковим підходом та ідеологічним підґрунтям такі харківські вчені, як М. Сумцов, Д. Багалій, І. Айзеншток, В. Коряк, А. Машкін, М. Плевако, М. Сулима, О. Синявський, О. Білецький, І. Пільгук, І. Балака, С. Крижанівський, С. Шаховський та ін. Усвідомлення необхідності науково-теоретичного окреслення шевченкознавства як окремого дослідницького напрямку стимулювало природний інтерес фахівців, насамперед літературознавців і мовознавців, до питань, пов'язаних із визначенням об'єкту, предмета та завдань вивчення Шевченкової художньої спадщини, обґрунтування методологічних засад та визначення пошукової спрямованості конкретних досліджень. У цьому зв'язку не можна залишити поза увагою праці І. Айзенштока «Шевченкознавство – сучасна проблема. До тексту Шевченкових творів» (Харків, 1922), А. Машкіна «Шевченкознавство як наука» (Вісті, 1922, 11 березня), М. Сумцова «Теми

для студій над Т. Шевченком» (Харків, 1922). В останній подано 150 тем із бібліографією, які намітили тематичні орієнтири дослідження життя та творчості Шевченка, що зберігають свою значущість і до сьогодні.

Важливим чинником нового етапу шевченкознавства 20-х років стає визначення особливостей розвитку поглядів на Т. Шевченка, чому була присвячена, зокрема, багата на фактичний матеріал стаття М. Плевако «Шевченко і критика. Еволюція поглядів на Шевченка» (Червоний шлях, 1924, №№ 3–5).

Пильний інтерес дослідників до студіювання художньої творчості Шевченка, особливо увага до біографії поета, питань текстології, зосередженість на всебічному вивченні зв'язку Шевченкових ідей з суспільно-політичними рухами середини ХІХ ст., розуміння ролі Кобзаря у процесах ідеологічного впливу на суспільство в умовах акцентованої владою класової боротьби – все це та багато інших чинників і привело до заснування в 1926 році Науково-дослідного інституту Тараса Шевченка з центром у Харкові. Цей заклад на певний час, особливо на початку свого існування, засвідчив багатовекторність і розмаїття наукових інтересів та значною мірою становлення наукового шевченкознавства.

У другій половині 20-х – на початку 30-х років у харківському шевченкознавстві окреслюються такі основні дослідницькі лінії: визначення методологічних засад та теоретико-понятійного апарату відповідних студій (І. Айзеншток, В. Коряк, М. Плевако та ін.), ідейно-художня характеристика поетичної творчості Шевченка у зв'язку з визначенням ролі митця в суспільно-політичному житті України (Д. Багалій, М. Сумцов, В. Коряк та ін.), вивчення біографії поета, зокрема в контексті громадських рухів його доби (І. Айзеншток, Д. Багалій та ін.), аналіз поетичної мови Шевченка з погляду її стилістичних властивостей (О. Синявський, М. Сулима та ін.), робота над підготовкою та видання Шевченкових творів (Поезія. У 2-х т. – Харків, 1927; Кобзар. – Харків, 1930 та ін.). Крім того, у 30-і роки харківськими вченими особливо активно досліджується зв'язок художньої спадщини Шевченка, по-перше, з народною творчістю (І. Пільгук, С. Шаховський), по-друге, із світовою літературою – російською та західноєвропейською (І. Айзеншток, О. Білецький).

Різномасштабність вивчення Шевченка засвідчує зміст видання Інституту «Шевченко. Річник перший» (Харків, 1928) з розвідками Д. Багалія, І. Айзенштока, В. Державіна та ін.

Спрямованість спеціальної наукової установи на об'єктивне, неупереджене висвітлення Шевченкової творчості та його ролі в культурному житті епохи з самого початку не узгоджувалась з ідеологічними постулатами радянської влади і постійно піддавалась сумнівам, гострій критиці в публікаціях представників марксистського шевченкознавства. Серед останніх особливо виділявся активністю й войовничістю вже згаданий В. Коряк, для якого класовий підхід до вивчення Шевченка був єдино правильним. «Нехай вчені-шевченкознавці порпаються в шпаргалах, – проголошує він. – Нам дорогий наш живий Шевченко, батрацький поет, що його пам'ять такички шанує наше незаможне селянство» [4:113].

В атмосфері тотального наступу радянської влади на демократичні свободи людини, національну культуру, в умовах обмеженості наукового пошуку закономірним стало закриття Інституту Тараса Шевченка (1936 р.), що супроводжувалося безмежним за своєю цинічністю знищенням як цінних набутків тогочасного шевченкознавства, так і самих дослідників. Особливо відчутним для української інтелігенції, насамперед харківських її представників, був інспірований політичний процес Спілки визволення України. Прізвища та публікації репресованих шевченкознавців безжалісно вилучалися з численних тогочасних видань: окремі сторінки виривалися, а самі прізвища «ворогів народу», вжиті в різноманітних тогочасних працях, заклеювались або зафарбовувались. Та й ті вчені, які unikли репресій і продовжували дослідницьку діяльність на ниві шевченкознавства, були змушені переглядати свої наукові погляди й свідомо долучатися до фальсифікації життя і творчості Т. Шевченка.

Прикладом подібного фальшування була публікація І. Айзенштока під назвою «Судьба літературного наслідства Шевченко» – «принизлива стаття вченого, який, рятуючи своє життя, кривить душею і свідомо викривляє факти, виконуючи завдання можновладців» [5:362]. Автор на владне замовлення мав «реабілітувати» В. Белінського в ставленні до Т. Шевченка й подати його оцінку як прихильну, що досягалось шляхом виривання з контексту фрази «привилегированный малороссийский поэт» з метою затушування іронічного, глумливого її змісту, висловленого російським критиком.

Ідеологізоване шевченкознавство, започатковане в тоталітарному радянському суспільстві 1920-х–1930-х років, на тривалий час визначило пошукові координати та зага-

льні оцінки багатьох представників академічної науки означеного періоду і такою ж мірою відповідне сприйняття їхніх конкретних спостережень, узагальнень та висновків. Головним об'єктом нищівної критики з боку ідеологів марксистського шевченкознавства стали дослідники, яких В. Коряк зневажливо зарахував до «Єфремівського табору» [4:109]. Не випадково в статті «Шевченкознавство», уміщеній у Шевченківському словнику [9:379–387], зовсім не згадано С. Єфремова, заслуги якого для пізнання Т. Шевченка є не заперечними, що підкреслила в передмові до видання вибраних творів дослідника Е. Соловей. Як зауважує автор, саме Єфремову належить «визначна роль у становленні наукового шевченкознавства <...> розробка багатьох ключових проблем» [7:9]. А вершиною шевченкознавчих студій академіка, на думку сучасної дослідниці, є «коლოსальна робота наукового редактора та автора багатьох коментарів у академічному “Повному зібранні творів Тараса Шевченка” кінця 20-х років» [Там само:10]. До найбільших же досягнень шевченкознавства взагалі, включаючи його харківський доробок, у Словнику віднесено дослідження Шевченкової доби й особливо наголошено на висвітленні єднання поета з російським визвольним рухом. Водночас зауважено, що на методологічному рівні тогочасних шевченкознавчих студій позначилися «і непереборені впливи буржуазних філологічних шкіл, і академічний “об'єктивізм” частини вчених, і вульгарно-соціологічні тенденції» [9:381]. Утім це зовсім не означає цілковитого панування таких оцінок і відсутність справді наукового поступу щодо вивчення окремих питань художньої спадщини Т. Шевченка (маємо на увазі і деяких радянських учених, і науковців діаспори).

З плином часу науковий інтерес до великої історичної постаті Шевченка, намагання пізнати глибини його генія не втрачають своєї актуальності. Адже, як нагадала дослідниця з діаспори Л. Волянська, «шевченкознавці справедливо називають Шевченка “квінтесенцією українства”» (стаття «Поет відмовився умерти») [1:19].

Поступальний хід науки про великого національного поета в новітню епоху (кінець ХХ – початок ХХІ століть) повною мірою засвідчив значущість харківського шевченкознавства 20-х–30-х років минулого сторіччя, що привертає увагу сучасних дослідників з погляду його впливу на українське літературознавство (див., зокрема, статтю О. Галича

«Харківський період діяльності Інституту Тараса Шевченка: його вплив на розвиток літературознавства 40–50-х років» [2:127–135]). У контексті зміни пошукових акцентів питан-

ня про роль і місце наукових напрацювань харківських учених зазначеного періоду потребує, безперечно, подальшого цілісного, системного та об'єктивного наукового аналізу.

Література

1. Волянська Л. «Поет відмовився умерти» // Альманах Українського Народного Союзу на рік 1989. — Річник 79 / Л. Волянська — Джерзі-Сіті ; Нью-Йорк, 1989.
2. Галич О. А. Харківський період діяльності Інституту Тараса Шевченка: його вплив на розвиток літературознавства 40—50-х років // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка / О. А. Галич. — 2008. — № 3. — С. 127—135.
3. Зеров М. Українське письменство / [упоряд. М. Сулима ; післям. М. Москаленка]. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002.
4. Коряк В. Боротьба за Шевченка / В. Коряк. — Харків : Вид-во ДВУ, 1925.
5. Одарченко П. Тарас Шевченко в радянській літературній критиці (1920—1960) // Світи Тараса Шевченка : зб. статей до 175-річчя з дня народження поета / П. Одарченко. — Нью-Йорк, 1991. Париж ; Сідней ; Торонто ; Львів. — С. 348—409.
6. Павличко С. Моделі шевченкознавства в радянській і не радянській науці // Світи Тараса Шевченка : зб. статей до 175-річчя з дня народження поета / С. Павличко. — Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто ; Львів, 1991. — С. 335—342.
7. Соловей Е. Сергій Єфремов : доля і спадщина // Єфремов С. Вибране. Статті. Наукові розвідки. Монографії / [упоряд., передм. та прим. Е. Соловей]. — К. : Наук. думка, 2002.
8. Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів. — К. : Наук. думка, 1966.
9. Шевченкознавство // Шевченківський словник : У 2-х т. — Т. 2. — К., 1977. — С. 379—387.
10. Шевченкознавство в Харківському університеті : Бібліографічний покажчик. — Х., 1989.